

Araştırma Makalesi/Research Article

Sultan Hüseyin Baykara Dönemi Kültür Tarihi ve Onu Yüceltenler: Molla Cami ile Ali Şir Nevaî*

Cultural History in the Period of Sultan Hüseyin Baykara and His Exalters: Molla Cami and Ali Şir Nevaî

Arazgül RECEPOVA**

Öz

Sultan Hüseyin Baykara'nın Horasan topraklarındaki hükümdarlığı Emir Timur'un kurduğu devletin Orta Asya'daki son dönemleriydi. Bu dönemde Timurlu siyaseti çökmeye doğru ilerlemekle birlikte kültürel açıdan en doruk noktaya ulaştığı dönemdi. Bu kültürel gelişime Hüseyin Baykara hem maddi hem manevi katkıda bulunmuştur yani âlim ulemaları destekleme ve onlara hamilik yapmakla birlikte kendisi de bir divan hazırlamıştır. Bu divan Çağatay edebiyatında Ali Şir Nevaî'den sonra önemli sayılan eserler arasında ön saflarda yer almaktadır. Bu kültürel zenginliğe en az Hüseyin Baykara kadar katkıda bulunan iki isim daha vardır. Onlar Abdurrahman Cami ve Ali Şir Nevaî'dir. Bu üç isim yakın arkadaş olmakla birlikte bu dönemin kültür tarihinin zirveye ulaşmasında büyük katkı sağlayan kişilerdir. Hüseyin Baykara genelde bu iki âlim ve şairin desteği ile kendi saltanatının şöhretini tarih sayfalarına yazdırmayı başardı. Orta Asya kültür tarihinin incileri olan Molla Cami ve Ali Şir Nevaî, Hüseyin Baykara saltanatını da taçlandıran yıldızlar olarak kabul edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevaî, Molla Cami.

Abstract

Sultanate of Hüseyin Baykara in Khorasan territory represents the final stage of the state established by Emir Timur in Middle Asia. Although the Timurlu policy was advancing to collapse during this stage, this stage was also the most summit of the state in the cultural sense. Hüseyin Baykara had made both material and moral contributions to this cultural development. He wrote a collection of poetry of his own in addition to the support he provided for scholars. His collection has taken its place among the works considered as the most important in Chagatai literature after the works of Ali Şir Nevayi. There are two more names who had made contributions to this cultural wealth et least in the level of contributions made by Hüseyin Baykara, namely, Abdurrahman Cami and Ali Şir Nevayi. These three individuals were close friends, and also, they were the ones who had made great contributions for the cultural wealth of this period in reaching the summit. Hüseyin Baykara succeeded in providing a place for fame of his reign in history with the supports of these two scholars and poets. Mulla Cami and Ali Şir Nevayi, pearls of the Middle Asian cultural history, can also be considered as the stars crowning the reign of Hüseyin Baykara.

Keywords: Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevaî, Mulla Cami

* "Timurların Sosyal ve Kültür Tarihi, (Sultan Hüseyin Baykara Dönemi)", Yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 03.05.2019 - Kabul Tarihi/Accepted: 21.09.2019

** ezizhan26@yandex.com, ORCID: 0000-0002-8861-9275.

GİRİŞ

Hüseyin Baykara Haziran 1438 de Herat'ın, Kuzeydoğusunda yerleşen Devlethane sarayında dünyaya geldi. Sultan Hüseyin Baykara'nın babası Gıyasettin Mansur Mirza, Baykara Mirza'nın üçüncü oğlu idi. Baykara Mirza ise Emir Timur'un ikinci oğlu olan Ömer Şeyh'in en küçük oğludur. Hüseyin'in annesi Firuza Begüm ise Emir Timur'un büyük kızı Ağa Begüm'ün oğlu Sultan Hüseyin'in kızı idi. Firuza Begüm'ün annesi yani Sultan Hüseyin'in eşi Kutluğ Sultan Begüm Miranşah Mirza'nın kızı idi. Sultan Hüseyin Baykara Emir Timur'un oğulları Ömer Şeyh Mirza'nın ve Miranşah Mirza'nın torunudur. Bu cehitten bakıldığında Sultan Hüseyin Baykara hem anne hem baba tarafından Timurlu soyundan gelmektedir (Fayziyev, 1995: 104).

Bununla ilgili Ali Şir Nevayî da kendi şiirinde bahsetmiştir (Yıldırım, 2006: 101).

Şah Sultan Hüseyin bin Mansur:

Kim birip nusratı cihanga sürür

Han bin han ata atası anıng

Hem ata han u hem anga han

Yok, cihanda anın gibi yana han.

Timur Öldüğünde Hüseyin'in dedesi Baykara 12 yaşında olduğu bilinir. O kendisine verilen Fars hâkimliğini 1415 yılında amcası Saruh'a karşı kaybetmiştir. İlk başta Kandahar hâkimliğine tayin edilen Baykara burada da entrika çevirmek ile suçlanarak kendisi Hindistan'a sürgün edilmesi istenilmiş. Fakat bu karardan vazgeçilerek onu 1417 yılında Semerkant'a göndermişler, daha sonra burada ölmüş ve ya öldürülmüş olduğu malumdur (Aka, 2010: 111).

Hüseyin Baykara'nın dedesi Baykara Mirza Belh tahtına oturduğu dönemlerinde aynı öbür Mirzalar gibi âlim ve ulemaları saygıda kusur etmediği bilinir. Selefleri gibi sürekli alim ve ulemalar ile meclisler düzenleyen Baykara Mirza'nın bir meclisine Mevlana Burunduk'ı Buhari'de katılmıştır. Baykara ona yazdığı bir methiyeden dolayı beş yüz dinar verilmesini emretmiş. Fakat pervanacı onu iki yüz dinar olarak yazmış. Bu durumdan dolayı Burunduk Mirza Baykara'ya şöyle bir mektup yamaktadır. “Padişah bana beş yüz altın verilmesini emretmişti. Padişahın lütfü bu kuluna pek çoktur. Fakat bana verilen beratta iki yüz altın yazılmıştır. Ya ben yanlış işittim yahut pervaneci yanlış yazdı. Yoksa Türkçede beş yüz altın iki yüz dinara mı denk gelir. Baykara bu mektubu okuduğu vakit güldü ve “Evet Türkçede beş yüz altın bin dinara denk gelir” diye hemen orada Mevlana Burunduk'a nakit olarak bin altın vermiştir. Burunduk aynı meclisinde şu şiiri söylemiştir (Semerkandı, 1977: 440).

“Padişahın gönlü sanki bir Umman denizidir ve onun eli inciler yağdıran Nisan bulutudur.”

Fakat Şehzade Baykara'nın evladı Mirza Mansur bunun gibi ihtişam sahibi olamamıştır. Babası öldüğünde de pek küçük yaşta olan Mirza Mansur Timurlu sülalesinde pek fazla ihtimal gören kimse olmamış ve hatta Herat'ta sıradan, fakir bir vatandaş olarak yaşadığı bilinir (Aka, 2010: 111).

Sultan Hüseyin Baykara'nın annesi Firuza Begüm'de oğluna sürekli ecdatları ile ilgili hikâyeler anlatmış. Çünkü Firuza Begüm eşinin de kendisinde Timurlu soyundan olmasına rağmen, bu sülalenin içerisinde yeterli ilgi görmediği için oğlunu önemli soydan geldiği bu yüzden de onu hak edecek bir konuma yani, Timurlu saltanatında hükümdar olamasa bu toprakların önemli merkezlerden birisine hâkim tayin edilmesini arzulamıştır. Bu yüzden oğlunu önce Horasan hükümdarı Ebul Kasım Babür'ün sonra Mâverâünnehir Hükümdarı Ebu Sayıt Hanın hizmetine girmesi için girişimlerde bulunmuştu (Fayzıyev, 1995: 105).

HÜSEYİN BAYKARA DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT

Hüseyin Baykara birçok taht mücadelelerinden üstün çıkarak 1370 senesinde Herat tahtına oturmuştur. Bu yıllarda Timurlu saltanatı Semerkant merkezli Mâverâünnehir ve Herat Merkezli Horasan toprakları olarak ikiye ayrılmış vaziyette idi. Hüseyin Baykara'nın saltanatı Horasan topraklarında olmakla birlikte topraklar doğu sınırları Belh, batısı Bistam ve Damgan, kuzeyi Harezm, güneyi ise Kandahar ve Sîstan topraklarını kapsamaktadır (Babür, 1970: 257).

Sultan Hüseyin Baykara saltanatının ilk yedi sekiz yılında İslam dininin kurallarını tamamıyla uyan, Müslüman bir padişah olarak bilinir. Fakat bir süre sonra hastalığını bahane ederek namaz kılmamış, oruç tutmaz ve her gün öyle namazından sonra içki içmeyi adet edinmiştir. Buna rağmen her zaman dinin kurallarına saygı göstermeye meyilli idi, hatta oğullarından biri bir adamı öldürdüğü için kan davasının eline verip mahkemeye göndermiştir Babür, 1970: 52).

Kendisi sağlık nedenlerini bahane ederek dini görevlerini yerine getirmese de, şeriat kurumlarını sağlamlaştırmak küfür ve zulmü ortadan kaldırmak için çaba göstermiştir. Seyitlere, ulamalara, âlimlere ve şairlere sürekli destek vermiş onlara maaş bağlamıştır. Haftada iki gün pazartesi ve Perşembe günleri kadıları ve ulemaları toplayarak önemli meselelerde onların görüşlerini alma gereği duymuştur. Dervişlerin, seyyahların sohbetlerine katılıp onların vaazlarını dinlemiştir. Cami medrese han gâh, kervansaray gibi dini kurumların inşasına önem vermiş, Türbeleri ziyaret etmeyi ve fakirlere sadaka dağıtmayı ihmal etmemiştir (Yüksel, 2009: 37).

Mirza Şahruh'un hükümdarlığı sonrası çöküş sürecine giren Horasan, Hüseyin Baykara hükümdarlığı döneminde yeniden canlanmıştır. Bu dönemde Hüseyin Baykara imar faaliyetlerine de önem vererek birçok hayır kurumları ve özellikle ilmi merkezler ve mekteplerin açılmasını sağlamıştır. Onun önderliğinde ülkenin önde gelen varlıklı âlim ve şairleri de medrese, kütüphane aş evleri, eczane, gibi yardım kurumlarının yapılmasına büyük katkı sağlamışlardır (Aka, 2010: 140).

Bu imar faaliyetlerine katkı sağlayan kişiler arasında Ali Şir Nevayî ilk sırada gelir. Horasan ve Herat'da üç yüz yetmiş hayır kurumları yaptırarak bunları yönetmek için de ayrı bir vakıf kurmuştur. Bu vâkıfın işlerinin aksamaması için de beş yüz bin tümenlik büyük bir servet vakfetmiştir. Onun yaptırdığı İhlasiyye medresesinin ilk müderrisleri ve talebeleri de, belki o dönemin en yüksek maaşlarına ve burslarına sahiptirler (Aka, 2010: 141).

Sultan Hüseyin Baykara'nın Seyitlere olan saygısı "Mezar-ı Şerif" adı ile meşhur olan bir hadisenin gelişmesine neden oldu. XII yüzyıllarda Sultan Sencer dönemlerinde Belh yakınlarında Hz. Ali'nin mezarı bulundu hikâyesi ortaya çıkmıştı. Sultan Hüseyin Baykara döneminde bu iddia tekrardan gündeme geldi. Bayezid-i

Bistami soyundan Şemsettin Muhammed'in Sultan Hüseyin Baykara'nın huzuruna gelerek Selçuklu döneminden kalan eserlerde Hz. Ali'ye ait mezarın Belh yakınlarında Hoca Hayran köyünün çevresinde bulunduğu ile ilgili kaynakların var olduğundan bahseder. Sultan bunun üzerine Belh'in şeyh, seyyid, ve kadınlarını bir araya toplayarak bu işin aslını astarını öğrenmelerini istemiş. Bunun üzerine Hoca Hayran köyünün çevresinde geçirilen kazı işlemleri sonucunda beyaz mermer, üstü yazılı bir taş bulunur. Bu taşın üzerinde "Bu Allah'ın elçisinin kardeşi, Tanrı aslanı Ali'nin mezarıdır" diye yazı vardı. Bu ana şahit olan o dönem Belh hükümdarlığına tayin edilen Hüseyin Baykara'nın ağabeyi Baykara, durumu heyecanlı bir şekilde kardeşine anlattı. Hüseyin Baykara da önemli devlet adamları ile mezarı ziyaret etti ve ertesi yıl mezarın üzerine bir türbe yaptırdı çevresine cami han gâh medrese gibi birçok sosyal alanlar yaptırarak Belh kanallarının birini de türbeye vakfetti. Hüseyin Baykara bu olayın sevinci ile ordu ve ahaliye hediyeler dağıttı. Ancak olayın üzerinden uzun süre geçmeden Belh ve Horasan topraklarının bazı bölgelerinden aynı şekilde mezarlar bulundu haberler gelmeye başladı. Bu durumdan rahatsız olan Sultan Hüseyin Baykara artık bunun gibi sahte haberler getirenleri cezalandırmaya başladı (Aka, 2017: 143-144). Fakat bu olay ile meşhur olan Mezar-ı Şerif günümüz Afganistan devletinin ziyaretgâh yeri, en sosyal ve kültürel merkezi olarak kalmasının esas temeli atmış oldu.

Hüseyin Baykara ile ilgili Şah İsmail Safevi'nin oğlu Şam Mirza "Tuhfe-i Şam" eserinde şöyle bahseder. "Sultan Hüseyin Baykara adaletli vatansever, halkına çok değer veren padişahdır. Onun saltanatı döneminde devlet her zaman bahar günleri gibi şen ve gamsızdı. Hiçbir tekellüfe böyle övülecek bir padişah olmak şerefi pek az sultana nasıp olmuştur. Onun hayır kurumlarını açtırmak, ilim adamlarına destek vermek, zamanında vazifeli olan on iki bin âlimin günlük ihtiyaçlarını sağlamak, memleketi bayındırlaştırmak, Halkın refahını düşünmek, hüner sahiplerine ve şairlere riayet göstermek faziletlerinden bahsedilebilir. Hakikatte Ali Şir Nevaî gibi arkadaşının ve Mevlana Cami gibi ilim erbabı olan kimsenin methiyecilerin övmesine, tarihçilerin tavsifine ihtiyacı yoktur." (Hikmet, 1991: 38). Bu cümleler Hüseyin Baykara'nın bilgiye ilme olan desteğini ve saygısını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu sözlerin üzerine Molla Cami'nin Sultan Hüseyin Baykara'ya bağlı olduğu "Tühvetül' Ahrar" eserinde ondan bahis ettiği cümleleri de hatırlamak doğru olacaktır. "Adı öyle bir taç ve taht incisidir ki, şiirimizin denizi ona dar gelir. Şahlıktan nasip ve şeref bulmuş olan bir kimse varsa o da saltanat tacı altında Hüseyin'in kendisidir" (Hikmet, 1991: 38). Molla Cami gibi dönemin önemli tasavvuf müridi olan bir kimsenin bir hükümdar için bu kadar övgü ile bahsetmesi, o hükümdarın gerçekten bu övgüyü hak etmesi gerektiren bir durumdur. Çünkü Molla Cami Hüseyin Baykara ile değil Hüseyin Baykara zamanı Molla Cami gibi ilim erbabı ile meşhur olmuştur.

Onun ilim uzmanlarına gösterdiği saygı ile ilgili Kemaleddin Bahrazî kendi eserinde bahsetmektedir. "Molla Cami'nin yakın arkadaşı Nakşibendi tarikatının önde gelen isimlerinden, Hace Ubeydullah Ahrar'ın oğulları Mukaddes Meşhed'i (İmam Rıza türbesini) ziyaret etmek için Horasan'a gelmişlerdi. Ziyaret sonrası babalarını eski arkadaşı Molla Cami'nin yanına Herat'a da uğramışlar. Cami misafirlerini özen ile karşı alarak ertesi gün saray meclisinde geçirilecek âlimlerin toplantısına misafirleri ile birlikte gelmişti. Başta Ali Şir Nevaî olmak üzere sarayın önde gelenleri onları saygı ile karşıladılar. Bu toplantıya teşvik eden Sultan Hüseyin Baykara Molla Cami ve onun misafirlerini dışarıda karşılayarak sohbet meclisine onlar ile birlikte

geçmiş ve hürmet ederek kendisine ayrılan döşeğe geçmeden onlar ile aynı safta oturarak sohbele dâhil olduğu bilinir (Bâharzî, 2016: 251). Bu ve bunun gibi ortamlarda gösterdiği hoşgörölü ve alçak gönüllölüğü onun ilim erbaplarının saygısını sonuna kadar hak ettiği kanaatini getirir.

Sultan Hüseyin Baykara ilim erbapları ile ilgili kendi risalesinde “Tanrıya şükürler olsun benim saltanatım zamanında Birçok seçkin kişiler yetişmiştir. Bu bakımdan bu zaman, bütün zamanlardan daha üstündür” (Levend, 1965: 39). cümlesini kurmuştur. Çünkü her zam Molla Cami ve Ali Şir Nevayı gibi önemli isimlerin desteğiyle saltanatının daha da şöhretlendiğinin gururunu yaşama şansını elde etmiştir.

Sultan Hüseyin Baykara hükümdarlığı ile birlikte “Hüseyin Baykara Divanı” atlı şiirleri ve bir de risaleden oluşan eseri ile de meşhurdur. Şiirlerinde hep Hüseyini tahallüs’ünü kullanan Hüseyin Baykara’nın divani kendisi hayatta iken toplanarak divan haline getirilmiştir (Aşırov, 2005: 178).

Onun bu divanı içerisinde şiirleri ile birlikte yedi bölümden oluşan risalesi de vardır. Bu risalenin içeriğinde kendi nesebinden, dervişlere saygısından, kurduğu vakıf ve hayır kurumlarından, Molla Cami’den ve ona saygısından, Ali Şir Nevaî’nin faziletlerinden bahseder (Yıldırım, 2010: 23).

Risalesinde bununla birlikte kendisinin bu makama erişmesini sağlayan Allaha şükür etme kısmını da içermektedir. Ona göre “ Hayale şöyle fikirler gelir ki Allah’ın nimetlerine şükür etmemiz gerekir. Allah yüz bin yıl ömür verse ve biz ona her nefeste şükür etsek bile Allah’ın bize sunan imkânlarının bin de birini bile karşılığını veremeyiz, Bazı hükümdarlar bu gönlü sınık bendesinden (Sultan Hüseyin Baykara burada kendisinden bahsetmektedir) daha çok yurt, mertebe ve hazine nasıp olmuştur. Fakat bundan dolayı onlar Allah’a şükür etme yerine kendini her kesten üstün görme yolunu gittiler. Ancak bu fakire şan şöhret yerine alçak gönüllölük ve kimseyi küçük görmezlik gibi güzel huylar nasip etti (Aşırov, 2005: 160). Gibi güzel cümleler de yer almaktadır. Ayrıca bu risalede “Fakir fakir gibi şükür etmeli, Padişah da Padişah gibi şükür etmelidir” (Aşırov, 2005: 160) cümleleri de mevcuttur.

Ali Şir Nevaî’de “Mecâlisü’n-nefâyis eserinin sekizinci meclisini Sultân-i Sâhib-kırân’ın yani Hüseyin Baykara’nın meclisidir diyerek ondan övgü ile bahsetmektedir ve yine de onunla ilgili Ali Şir Nevayî kendi eserinde “O hazretin güzel şiirleri, beğenilen beyitleri pek çoktur ve bir de divan da tertip etmiştir” (Nevayî, 2015: 526) diye yazmaktadır.

Bu divan XV yüzyılda yazılan Türkçe eserler arasında Ali Şi Nevayî’nin eserlerinden sonra önemli yerde durmaktadır. Bu divanı yazmasına neden olan esas sebepler belki Sultanın aşırı bilgi sahibi ve Cami, Nevayı gibi şairlere özenmesi sonucunda meydana gelmiş olması muhtemeldir. Fakat en önemli nedenlerden biri, Farsçanın yoğun kullanıldığı bu dönemlerde Türkçenin yitip gitmemesine katkı sağlamak amaçlı da kalemi ele almış olması mantıklıdır. Çünkü bir Türkçe aşığı olan Sultan Hüseyin Baykara Ali Şir Nevaî ile birlikte Türkçenin gelişmesi için onun da Fars dilinden geri kalır yanının yokluğunu ispat etmek amaçlı çok çaba sarf etmişlerdir (Aşırov, 2005: 183).

Sultan Hüseyin Baykara Türkçenin unutulmaya yüz vurduğunu, fakat Ali Şir Nevaî gibi birinin ortaya çıkarak onu yeniden canlandırdığını Risale atlı eserinde şöyle

beyan eder. “Türk dilinin ölmüş cesedine Mesih nefesiyle ruh giydirdi ve o ruhu bulanlar Türk usulü sözcüklere atkı ve çözümlü iplikleri ile dokunan cennet elbisesi giydirdi. Sözün gül bahçesinde tabiatın ilkbaharında yağın yağmurlarıyla rengârenk güller açtı. Nazım deryasına düşünce bulutlardan ruh besleyici damlalar ile rengârenk inciler saçtı.” (Yıldırım, 2010: 22).

Türk dilinin yeniden canlanmasına Nevaî'nin büyük emeğinin olduğunu bu ve bunun gibi övgülü sözlerle ortaya koyan ve aynı şekilde bu dilin canlanmasında, ister şiirleri ister risalesi olsun, birkaç eserini bir araya getirerek “Hüseyin Baykara Divanı” ile önemli katkısı bulunan Hüseyin Baykara ile ilgili Zahreddin Babür'de kendi hatıralarında bahsetmiştir. Babür, Hüseyin Baykara'nın Türkçe şiir yazdığını ve hatta bir divan tertip ettiğini yazmakla birlikte, onun şiirlerinin hep aynı vezinde olduğunu (Babür, 1970: 253) da hatırlatmıştır. Bu hususu o dönemin tarihçileri ve günümüz edebiyat araştırmacıları da her zaman dile getirmişlerdir. Fakat o dönemde bu şiir yazma geleneği daha halk diline yakın ve meşhurdu. Bu yüzden Molla Cami ve Ali Şir Nevaî'nin da bazı şiirleri aynı vezinde yazılmıştır.

Hüseyin Baykara küçümsetilecek bir şair değildi. Onun kendi dilinde yani Türkçe yazdığı gazelleri birçok şairlerin gazellerinden daha iyiydi ve hatta dönemin önemli şairleri ile Farsça ve Arapça şiir söylemekte rekabet ettiği dahi bilinmektedir (Hikmet, 1991: 30).

Sultan Hüseyin Baykara'nın en değer verdiği her zaman kendisinden bile daha üstün gördüğü âlim ve şairlerden en önde geleni de Molla Cami'dir. Cami'de ona hürmet etmiştir. Hüseyin Baykara ve molla Cami arasında yazılan mektuplar da bir hayli önemlidir.

Hüseyin Baykara kutlu seferlerinin birisinden Molla Cami'nin şerefli meclislerine ulaştırılması için ona bir mektup yazar. Mektubun içeriğine özellikle Türkçe beyit te yazmıştır ve şiirin altına şöyle not düşer “Mazur görün, zira aşkın dilini insan en güzel kendi dilinde anlatır”. Bu mektuba Cami iki satır şiir ile cevap vermiştir (Bâharzî, 2016: 293-294).

Türkçe konuşa(bilen)n bir yâr değilim, ancak yaşadığım sürece

Onun o Türk gözüne, Türk konuşan diline kul olacağım.

Sultan Hüseyin Baykara döneminde ele alınan eserler genellikle Farsça olmuştur. Fakat Ali Şir Nevayî'nin önemli katkısıyla Fars edebiyatının yanında Türk edebiyatını da canlı tutmayı başarmışlardır. Bununla birlikte Farsça eser yazarlar ile Türkçe eser yazarların arasında bir birlerini küçümseyici rekabetin olmadığı da bir gerçektir. Her iki dilde de eser yazarlar dil bilgilerine göre değil, yazar eserlerinin önemine göre değerlendirilmiştir. Sultan Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevayî'nin asıl amacı da Farsçayı küçümsemek değil Türkçeyi unutturmamaktı denilebilir (Aşırov, 2005: 183). Bu açıdan bakıldığında Türk edebiyatına Ali Şir Nevayî kadar otuz a yakın eser ile katkıda bulunmasa da, Hüseyin Baykara'da kendi divanı ile bu dilin unutulmaması için imzasını atan müelliflerden sayılır.

Sultan Hüseyin Baykara dönemi Horasan ve Türk tarihinde ilmin medeniyetine hat safhaya ulaştığı. Bu dönemde en şanslı kısım bilim dalının çeşitli alanlarında çalışan kimseler oldu. Onlar için her türlü çalışma imkânları sağlandı. Yeni medreseler ilim ocakları inşa edildi. Bununla birlikte saltanat sarayında âlimler meclisleri kuruldu.

Burada gündemi ilgilendiren vakalar ile birlikte her türlü ilim dalında çekişmeler ve yeni fikirler ortaya konuldu. Bu durumda haliyle bu saltanat döneminin şöhretini arttıran en önemli merci oldu.

Sultan Hüseyin Baykara dönemi bilim sistemi ile ilgili Zahreddin Babür kendi hatıralarında şöyle dile getirir “Sultan Hüseyin Mirza’nın zamanı garip bir zamandı. Horasan ve bilhassa Herat Şehri, fazilet ehli ve eşsiz adamlarla doluydu. Bir iş üzerinde uğraşan her kes, o işi en yüksek dereceye çıkarmak gayreti ve arzusu ile çalışıyordu.” (Babür,1970: 277).

Bu dönemde, şair ve allameler Molla Cami, Ali Şir Nevayî, muharrirler Mirhond, Hondmir, Hattatlar Sultan Ali Meşhedi, Kıvameddin Behzad, âlimlerden Hüseyin Kaşifi ve Zeyneleddin Vasıfı öne çıkan isimler idi (Gafurov, 2000: 154). Bu dönemin önde gelen âlimleri ve meclisin başlıca destekçileri Ali Şir Nevayî ve Molla Cami’dir. Bunların eğitimi ve desteği sayesinde ilim denizine yelken açan binlerce âlim ve şairler mümkün oldukça bu meclislere katılma imkânına eriştiler.

ALİ ŞİR NEVAÎ

Nizameddin Ali Şir 9 Şubat 1441 de Herat’ta doğmuştur. Onun Babası Kışkine Bahadır ömrünün son yıllarında Ebu’l Kasım Babür’ün hizmetine girmiştir. Aslen Uygur Türklerinden olan Ali Şir’in ataları Emir Timur’un oğlu Ömer Şeyh’in hizmetine girmişler. Ömer Şeyh’in ölümü üzerine Mirza Baykara’nın yanında da önemli görevlere getirilmiştir (Levend, 1965: 29). Ne tesadüftür ki Ali Şir Nevaî de Mirza Baykara’nın torunu Hüseyin Baykara’nın önemli devlet adamlarından biri olma şansını elde etmiştir. Aslında Nevayî Hüseyin Baykara için devlet adamı olmaktan çok daha ötesidir. Onun zamanına şeref veren büyük bir şairdir, Yeni yetişen zihinli gençlerin hamisidir, devletin imar faaliyetlerinin en yakın destekçisidir. Bu yüzden Hüseyin Baykara onu her zaman saygıda kusur etmemiş, hatta risalesinde bile ondan övgü ile bahsetmektedir (Levend, 1965: 29).

Devlet şah Semerkant’ı “Tezkirey-i Devlet şah” eserinde Bu dönemin âlim ve ulemalarına önemli destek sağlayan Ali Şir Nevaî’den da övgü ile bahseder. Onun devleti bayındırlaştırmak ile birlikte sanatı desteklemek gibi iki önemli vazifesinde de fevkle da başarılı olduğunu, bunu nezdinde halkın ve ilmiyenin gönlünü fetih ettiğini ve bu yolda Allah’ın ona her zaman yar ve yardımcısı olmasını dilediğini söyler. Hatta Nevayî hakkında bir şiir yazar ve orada da şöyle demektedir.

“Baykuş onun zamanında viranlıktan eser görmemenin üzüntüsüyle feryat ediyordu” (Devletşah, 1977: 41-42).

Ali Şir Nevaî Sultan Hüseyin Baykara ile arkadaş olsa dahi devlet yönetiminde tavrını her zaman halktan yana kullanmıştır. Onun Hüseyin Baykara’ya yazdığı mektuplarında da sürekli bunlardan bahsetmektedir. Nevaî’nin görüşüne göre “halk bir bağ ise padişah bu bağın bağbanı olması gerekir, bağban kendi bağına ne kadar önem verir ilgilenirse, bağı da ona o kadar meyve ve huzur verir” görüşündedir. Bu yüzden bir padişah halkını hiçbir zaman zor durumda bırakmamalıdır. Hatta bir keresinde Hüseyin Baykara’nın Herat halkından istediği lüzumsuz vergiyi, Ali Şir Nevayî kendi hazinesinden vererek, hem halkın kendisine olan sevgisini daha da katlamış, hem de padişahı zor durumdan kurtarmıştır (Uygun, 1942: 14).

Ali Şir Nevayî'nin hocası olarak gördüğü Molla Cami de onun eserleri ile ilgili her zaman övgü ile bahsetmiştir. Bir keresinde Ali Şir Nevaî “Hamseyi Mübarek” kitabını Molla Cami'ye göndererek kitap ile ilgili fikrini sormuş ve hatta düzeltme yapmasını eğer beğenmediği halde direk üstüne hat çekip atabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Molla Cami eserin çok iyi olduğunu söyleyerek sayısız övgülerde bulunmuştur. Hatta eser ile ilgili görüşünü “İskendername” eserinde şöyle beyan etmiştir (Bâharzî, 2016: 290-291).

“Türk dili ile acep bir şey resmedildi”

Ki onun karşısında büyük üfürenlerin ağzı mühürlenir.

Gökyüzünden aferinler olsun onu yazan kaleme

Çünkü bu matbu resim o kalemde türedi

Bunlar sadece Ali Şir Nevayî hakkında bazı düşüncelerdir. Onun ilmi camiada ve devlet siyasetinde gösterdiği önemli faaliyetler üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur.

Ali Şir Nevayî ile Molla Cami arasındaki arkadaşlığın sıradan daha ötesi olduğunu Kemaleddin Baharzî kendi eserinde şöyle bahseder “Alı-cenap (Nevaî) ile Hakâyık- penah (Cami) arasında birlik ve beraberlik hâkimdi” diyerek onlar ile ilgili bir mısradaki “Biz iki bedende bir ruh idik” cümlesi verilmiştir. Bununla birlikte dönemin en değerli âlimleri olan bu iki önemli isim kendi eserlerinde her zaman bir birinden övgü ile bahsetmişlerdir. Bunlar ile ilgili şu iki satırı yazan Baharzî:

Bu nükteye en güçlü delil

Kelamın Emiri olan, Emir'in kelamı olsun.

Cümlelerini kurmuştur. Bu satırlarla şunları ifade etmek ister “Her ikisi de söz üstadıdır. Bu sözüme en güçlü delil yine bu söz üstatlarının kendi eserleridir (Bâharzî, 2016: 38).

Ali Şir Nevaî ve Hüseyin Baykara Nakşibendi tarikatı mensuplarıdır. Onların bu yolda esas piri ve mürebbi Abdurrahman Cami'dir. Hüseyin Baykara ve Nevayî gönül bağladıkları bu tarikatın önde gelenlerine her zaman saygı ve sadakat göstermişlerdir. Özellikle de Nevayî, Nakşibendi tarikatının kurucusu Hacı Bahaü'd-din-i Nakşibendi'yi tasavvuf ile ilgili eserlerinin hepsinde saygı ile hatırlamıştır (Levend, 1965: 238-239).

Babür hatıralarında Nevaî'den şu satırlarla bahsediliyordu, “Musikide de iyi şeyler beslemiştir. Güzel nakışları ve güzel peşrevleri vardır. Fazıl ve hüner ehilleri için, Ali Şir Bey kadar mürebbi ve hami olan bir adamın hiçbir zaman zuhur ettiği malum değildir. Sazda ileri gelenlerden üstat Kul Muhammet, Şeyh ve Hüseyin Udi, Ali Şir beyin terbiye ve himayesi ile bu derece terakki ve şöhret bulmuştur. Üstat Bihzad ve Şah Muzaffer resimde Ali Şir beyin gayret ve himayesi ile bu derece meşhur ve maruf olurlar. Bu kadar hayırlı işlerde pek az kimse bu derece muvaffak olabilir. Oğlu-kızı ve karısı, ailesi olmamış dünyada tek başına ve bekâr yaşamıştır. Önceleri mühürdardı, orta yaşlarında bey olup, bir müddet Estrabat'ta hüküm sürdü. Sonra sipahi lîgi terk etti. Mirzadan hiçbir şey almazdı. Bilakis kendisi her sene Mirza'ya mühim miktarda hediye verirdi” (Babür II, 1970: 267).

Ali Şir Nevayî'nin destek çıkması ile Herat o dönem tam bir ilim erbaplarının zamanı haline gelmiş. Ayrıca şiir yazarların, yani şairlerin sayısı da bir hayli yüksek olmuştur. Bununla ilgili Zahreddin Babür kendi hatıralarında şöyle rivayet eder. "Ali Şir Nevaî bir gün satranç meclisinde satranç oynarken ayağın uzatmak zorunda kalmış. O an ayağı şair Bennayî'nin arkasına değmiş. Nevayî "Maşallah Herat'ta ayağın uzatsan şaire değişiyor" diye esprili konuşmuş, Bennayî da aynı şekilde "evet efendim ayağınızı geri çektiğinizde yine şaire değişiyor" diye cevap vermiştir (Babür II, 1970: 282).

Ali Şir Nevayî öncelikle çok sevdiği arkadaşı Seyyid Hasan Erdeşir'in ölmüne çok üzülmişti. Bunun üstesine 1490 yılında kardeşi Derviş Ali'nin isyanı onu derinden etkilemiş ve artık divan beyliği vazifesini bırakarak sadece sultanın nedimi olarak kalmıştı. Sultan Hüseyin Baykara onun bu üzüntülerinden derinden etkilenerek özellikle de kardeşinin isyanından sorumlu tutularak ona saygısızlık edilmesini önlemek amacıyla bir ferman çıkararak Ali Şir Nevayî'ya kimsenin saygıda kusur etmemesini emir etmiştir (Kut, 1989: 450).

Fakat Ali Şir Nevayî devletin bekası için yaptığı arabuluculuk görevlerinin kalıcı bir etkisi olmadığından ve ya gün güne kötüye giden devlet siyasetine müdahale etmekten yorulmuş görünüyordu. Yaşlılığı da üstüne eklenince sağlık durumu bozulan Ali Şir Nevayî Hüseyin Baykara'nı Estrabat dönüşü (31 Aralık 1500 yılında) kendisini karşılamaya çıktığı zaman rahatsızlık geçirerek fenalaşmıştı. Hüseyin Baykara onu kendi tahtirevanı ile köşke getirterek onu iyileştirmek için çok çaba gösterdi. Ali Şir Nevayî'ya yapılan tedaviler iyi sonuç veremedi ve 3 Ocak 1501 senesinde hayata gözlerini yumdu. Kendisi yaptırdığı Kudusiye camisinin yanına defnedildi. Sultan Hüseyin Baykara üç gün boyunca arkadaşı Nevayî'nin evinde kalarak yasını tuttu ve taziye kabul etti (Hikmet, 1991: 50).

MOLLA CAMİ

Bu dönemde kültür tarihine önemli katkıda bulunan, aynı zamanda Hüseyin Baykara ve Ali Şir Nevaî'nin müşidi olarak da bilinen isim Nureddin Abdurrahman b Nizameddin Ahmed b Muhammed el Cami. 7 Kasım 1414 de Horasan'ın Cami Şehrinin Harcirt kasabasında dünyaya gelmiş olan Cami bu lakabı Cami Şehrine nispetle ve Ahmed-i Nameki-yi Cami'nin hatırasına saygıdan alınmış bulunmaktadır. Dedesi Muhammed b Hasan eş- Şeybani neslinden gelen bir kız ile evlenmiş ve babası Nizameddin Ahmed bu evlilikten dünyaya gelmiştir. Babası Herat'ta Nizamiye medresede müderris olunca ilk eğitimine onun yanında başladı (Okumuş, 1993: 94).

Molla Cami dönemin önemli âlimlerinden Mevlana Cüneydi Üsuli'den Arap dili ve edebiyatı temel eserlerini okudu. Ardından el Teftezani'nin öğrencisi Şehabeddin Muhammed el-Carcemi gibi ünlü bilginlerin dersleri ile devam etti. Uluğ Bey zamanında ise İlimin merkezi Semerkand'a gitti. Burada Bursalı Kadızade-i Rumi'den riyaziyyat dersleri aldı (Okumuş, 1993: 94). Kadızade'nin en iyi talebelerinden bir Mevlana Ebî Saîd Semerkandî'nin söylediğine göre "Kadızade'nin Şerh-i Tezkire kitabının haşiyelerine eklemiş olduğu sınırlı yazılarını bazen derslerde okuyordu. Kitabın düzeltilmesi gerekken noktalarına dikkat çektiğinde Hazreti Molla Cami öyle bir hatırlatmalarda bulunuyordu ve bu daha önce kimsenin aklına gelmemiştir. Kadı Hazretleri onu hatırlatmalarını en iyi eserinde kullanmayı uygun görmüş ve onun hakkında "el Hak Horasan'ın bu bahtiyar musannifi tarafından

gösterilen bu örnekler gönlümüzü aydınlattı” gibi övgülü cümleler ile tarif etmiştir (Bâharzî, 93).

Cami Semerkant'ta eğitim aldığı dönemler Uluğ Bey'in hâkimiyeti dönemine denk gelmekle birlikte talebelik dönemlerinde diğer talebelerin aksine kendini önde gelen ulema karşısında kendisini küçük düşürecek eylemine başvurmamış, Semerkant ve Herat'taki talebelerin çoğu ünlü âlimlerin peşinden onlara yaranmak için yalınayak koştuklarında Cami böyle samimiyetsiz hareketlere hiçbir zaman yanaşmamıştı. Hatta bundan dolayı ona verilen harçlık da her zaman diğer talebelerinkinden az olduğu söylenir (Manz, 2013: 245).

Buna rağmen Molla Cami genç yaşta tüm ilimler konusunda önemli tahsiller görmüş. Hatta bir keresinde Herat'a gelen Ali Kuşçu ona astronomi ile ilgili zor sorular sormuş. Bu sorulara hemen cevap veren Cami Ali Kuşçu tarafından takdir edilmiştir. Ne kadar bilgili olsa da öğrenmeyi hiçbir zaman bırakmayan Molla Cami Nakşibendi şeyhlerinden Sa'deddîn-i Kâşkarî'ye intisap etmişti. Fakat şeyh ölünce onun halefi Hâce Ubeydullah Ahrar'a bağlandı. Onun ile birkaç defa görüşen Cami sürekli mektuplaşarak her zaman irtibat halinde oldu (Okumuş, 1993: 94). Hâce Ubeydullah Ahrar her zaman ilmi bir müşkül ile karşılaşacak olursa Molla Cami'nin kaleminden dökülmüş “büyük ilimler mecmuasına” başvuruyordu (Bâharzî, 2016: 145).

Hâce Ubeydullah Ahrar'ın Horasan topraklarına gösterdiği saygısını şöyle dile getirir, (eserde Hâce hazretleri diye bahsedildiğinden Hâce Ahrar olabileceği tahmin edilmektedir) “Horasan iki şekilde Mâverâünnehire tercih edilebilir. Dindar yöneticileri olduğu için; zira İslam şehri Herat o mübarek yöneticilerin sayesinde İran ve Turan'a payitahtı olmuş ve yine onların sayesinde koca bölgenin sınırları genişlemiştir. İkincisi ise Hazret-i Mevlânâ, Din ve Millet'in Nûru, Nûreddin Abdurrahman Cami gibi büyük insanın orada ikamet ediyor olmasından ötürüdür. Zira Abdurrahman Cami İlim ve İrfanda yüce bir mertebeye erişmişlerdir (Bâharzî, 2016: 139).

Devlet şah Semerkant'ı da kendi tezkiresinde ondan şöyle bahseder “Mevlana Cami'nin hocası Sadettin Kaşkarî'nin vefatından sonra onun sadık ve hayırlı bir halefi olarak onun makamına oturduğunu söyler. Nakşibendi tarikatının bütün mana ve edebi talebelerinin önemli hocalarından biri olduğunu öne sürer. Bütün dünyanın padişahları onun dua ve himmetlerinden faydalanır ve bütün iklimlerin fazilet sahipleri onun meclislerine katılmak için vesile ararlar. Onun divanı Rum diyarı fazıllarının meclislerinin ziynetidir. Onun latif münşeâtı Şam ahâlisinin Bedialarının dibacesidir. Biz kitaplarımızı süslemek için onun bazı şiirlerini yazıyoruz” (Devletşah, 1977: 562).

Molla Cami en olgun eserlerini Sultan Hüseyin Baykara'nın saltanatı döneminde yazdığı ifade edilir. Hüseyin Baykara onu hiçbir zaman saygıda kusur etmemiştir. Hatta onu vergilerden muaf tutmak için berat fermanı çıkarmıştır. Bu beratta kısaca, Molla Cami ile ilgili şunları dile getirir. “Men gizli bir hazine idim, tanınmak bilinmek istedim” şeklindeki kutsi hadis'in ihtiva ettiği kimse olan ve Allah'ın özel kullarına bağışladığı bilim ve irfan sahibi olan ve bu görevi laikiyle yerine getiren, şeyhimiz ve mevlâmız Abdurrahman el Cami, Allah şanını ve değerini arttırsın. O Hazretin tüm emlak ve gelir öşründen maşları dâhil ve divan hakkından muaf tutulmuş. Mali gelirlerini kendi özel harcamalarında kullanmasına hükmedilmiştir. Bununla birlikte binek hayvanlarından da vergi alınmayacak ve bu

muafiyet kalıcı olacaktır her yılsonu yenisini almak zorunda kalınmayacak. Vergi memurları bunu özellikle dikkat a alacaklar ve ferman-ı hümayun hükmünü ihlal edecek davranışlardan sakınacaklardır. Bu konuda Hazretin şükürü ve ya şikâyetleri delil olarak kabul edilecektir”. Fakat Molla Cami bu desteği şeriatı ters geldiği için kabul etmemiş ve kendini yükümlü olduğu vergi borcunu ihtiyaç sahiplerine ve ya vakıflara bağışlanmasını istemiştir (Bâharzî, 2016: 197-198).

Sultan Hüseyin Baykara ve Molla Cami arasında yazılan mektuplar Molla Cami'nin münşeatinde da yerini almıştır. Bu mektuplardan bir örnek getirecek olursak; Sultan Herat'a gitmek için en uygun saati bilmek amacıyla Molla Cami'ye bir mektup gönderir. Mektubun içeriği Safer ayının son çarşambasının uğurlu ve ya uğursuz sayılmasındaki sebepleri sormuştur. Molla Cami ona şöyle cevap verir, “Onun için uğurlu saat seçmeye ne hacet, onun doğmasıyla saatlerde saadet hâsıl olur. Bununla birlikte bu hurafe inanca da bir açıklık getirerek şöyle demiştir. “Mektubunuzda Safer ayının son çarşambası hakkında her tarafa yayılmış olan inancın nereden geldiğini soruyorsunuz. Bu inanç bazı tefsircilerin Kur'an'da devamlı uğursuz gün olarak bahsedilen Safer ayının son çarşambasından çıkarılan manadan gelmektedir. Bilmek gerekir ki o günkü uğursuzluk kâfir ve münafıklar içindir. Çünkü onların başına gelen musibetler o güne rastlar. Fakat iman ve inanç sahibi olan kişiler ki onlar Peygamber ümmetleridir. Son derece kutlu ve galip oldukları gün aynı gündür. Kuvvetle umarım ki geçen yılda Safer ayının aynı gününe rastlayan Salı günü bu şehre gelmeniz nasıl kutlu ve uğurlu olduysa, bu yıl Safer ayı Çarşambası da mutlu ve mübarek olsun.” (Hikmet, 1991: 42-43).

Hüseyin Baykara kendi risalesinde Molla Cami'ye çok büyük değer verdiğinden övgü ile bahsederken, Molla Cami'de “Risâle-i Sağır der Muamma”, “Silsiletü-z Zeheb”, “Sübhatü'l-Ebrar”, “Yûsuf u Züleyhâ”, “Leylî vü Mecnûn” ve Hirednâme-i İskenderî gibi eserlerini yazarken öncelikle Hüseyin Baykara'dan övgü ile bahsederek başladığı bilinmektedir (Yüksel, 2009: 136).

Timurlu hanedanının kültür tarihine önemli katkılarda bulunan Sultan Hüseyin Baykara, Ali Şir Nevayî, Molla Cami arasındaki arkadaşlık ve gelişen örnek olaylar bu dönemin ve Türk kültür tarihinin sayfalarına damgasını vurmuştur. Bu yüzden Türk kültür tarihinde iz bırakan önemli hükümdarlardan biri olan Sultan Hüseyin Baykara siyasi tarihinin zayıflığına bakmadan bu dönemin kültür tarihinin önemli hamisidir ve müellifidir.

SONUÇ

Emir Timur tarafından bin bir meşakkat ve kılıcın gücü ile kurulan büyük hükümdarlığın Horasan toprakları kısmı Sultan Hüseyin Baykara'nın vefatı üzerine sona erdi. Mirzalar arasında paylaşılarak ufalmış sınırları küçülmüş olarak dağılmaya başlayan devlet uzun süre dayanamadan kendi itibarını sona erdirerek Özbek hükümdarı Şeybani Han'a teslim oldu. Siyasi hayatı hızla çökme noktasına doğru ilerleyen ve en son bu sonucun gerçekleşmesi ile Timurlu hanedanının Orta Asya'daki oluşumu sonunu getiren taht kavgalarının kurbanı oldu. Fakat bu kavgalara rağmen, Timur ile başlayan Uluğ Bey ile devam eden ve Hüseyin Baykara ile en yüksek noktaya ulaşan bilim hayatı her geçen gün yükselmeye doğru ilerlemekteydi. Hüseyin Baykara döneminde Ali Şir Nevaî, Molla Cami gibi âlimlerin önemli faaliyetleri neticesinde hat safhaya ulaşan kültürel ve sosyal gelişim yeni kurulan hanedanlara teslim olmadı. Tam tersine yeni kurulan hanedanlar kendisi bu kültürel zenginliğe

teslim olma vaziyetindeydiler. Bundan dolayı Timurlu hanedanında itibar gören bazı ilim ve sanat uzmanları yeni hükümdarlıklarda da itibarlarını sürdürmeyi başardılar. Bunun en önemli örneği hattat Bihzad'ın Şah İsmail tarafından koruyup kollanması gösterilebilir. Bunun dışından Cami Nevaî gibi isimler sadece o dönemin değil günümüzün bilim ve kültürünün de alt yapısının sağlamlaşmasında önemli yerlere sahiptir.

Bununla birlikte özellikle Horasan toprakları Şah İsmail'in hâkimiyeti altına girdikten sonra uzun yıllar koyu bir Şii mezhebinin etkisi içerisine girmişti. Fakat mezhep anlayışında Şah İsmail'e teslim olan millet, Timurlu hanedanı ile zenginleşen sosyal kültür esnasında alışılmış düşün dernek törenleri ve özellikle de Ali Şir Nevaî ve Hüseyin Baykara'nın eserleri ile hat safhaya ulaşan Çağatay edebiyatı kendi şöhretini uzun yıllar korudu. Günümüzde bile Çağatay dili ağırlıklı konuşan Orta Asya'nı Harezm ve Mâverâünnehir bölgesinde yaşayan Özbek nüfuzunu arasında bu milli mirasın silinmedik izlerini görmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aka, İ. (2010). *Timurlar Devleti Tarihi*. Ankara: Berkay Yayınları.
- Aka, İ. (2017). *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK.
- Ali Şir Nevayı (2015). *Mecalisü'n-Nefâ'is*” (Haz. K. Eraslan), Ankara: TTK.
- Aşırov, A. (2005). *Sultan Hüseyin Baykara Divanı*. Aşgabat: Miras Yayınları.
- Devletşah Semerkandı (1977). *Devletşah Tezkiresi*, (Çev. Necati Lugal), İstanbul: Tercüman.
- Fayziyev, T. (1995). *Timurlular Şeceresi*. Taşkent: Yazuvçı Neşriyatı.
- Gafurov, G. (2000). *Şark Cevahirleri*. Taşkent: Maneviyat Neşriyatı.
- Hikmet, A. A. (1991). *Cami Hayatı ve Eserleri*. İstanbul:
- Baharzi, K. (2016). *Makâmât-ı Câmî*, (Haz. V. Başçı), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevayî, *DİA*, II. 449-453
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şir Nevaî Hayatı, Sanatı ve Kişiliği*, (c. I) Ankara: TTK.
- Manız, B. F. (2013). *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, (Çev. D. Şendil), İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Uygun, Ramise “Ali Şir Nevaî”, SSSR Fenler Akademiyası Özbekistan Filyalı, *Di Edebiyat ve Tarih Enstitüsü dergisi*, Taşkent 1942.
- Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Divanı*. İstanbul: Hat Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2006). Ali Şir Nevaî'nin Eserlerinde Yakın Dostu Hüseyin Baykara. *Modern Türk Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 100-107.
- Yüksel M. Ş. (2009). *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: TTK,
- Zahireddin Babür (1970). *Baburnaâme, Babür'ün Hâtraları*, (Çev. R. R.Arat), İstanbul: MEB.